

Magdalena Latkowska (<https://orcid.org/0000-0001-8257-2587>)

Uniwersytet Warszawski Instytut Komunikacji Specjalistycznej i Interkulturowej.

Wydział Lingwistyki Stosowanej

„Turcy w Niemczech” – przekrojowo i z polotem

Monografia Anny Warakomskiej to cenne interdyscyplinarne źródło naukowe, przedstawiające wielowątkową i skomplikowaną tematykę współegzystowania Niemców i przybyłych do Niemiec Turków na przestrzeni dziejów¹. Autorka plastycznie i z wielkim wyczuciem kreśli wielobarwny obraz środowiska tureckich imigrantów w Niemczech przede wszystkim XX i XXI w., dekonstruując powszechne stereotypy oraz przekonująco opisując rzeczywisty wkład Turków w życie kulturalne, społeczne i gospodarcze współczesnych Niemiec. Praca ma przemyślaną, logiczną strukturę, charakteryzuje się bogatą bazą źródłową, obejmującą zarówno literaturę, jak i wydarzenia kulturalne, sceniczne, filmy oraz publicystykę, których autorami są przybysze z Turcji – reprezentanci wszystkich pokoleń imigrantów. Interdyscyplinarne ujęcie tematu, sytującego się na styku badań historycznych, literaturoznawstwa i socjologii oraz szeroka perspektywa badawcza, polegająca m.in. na włączeniu do narracji autentycznych relacji osób (tzw. *oral history*), imponują rozmachem i erudycją.

Trzon pracy tworzą trzy główne rozdziały pt.: „Historia”, „Literatura” oraz „Kultura”, wokół których zbudowano bardzo ciekawą i wielowątkową narrację, zawierającą m.in. odniesienia do roli wybitnych postaci niemieckiego życia intelektualnego, takich jak J.W. Goethe czy J. Herder, jaką odegrali w popularyzacji wiedzy o Turcji, czy też szerzej: Oriencie. Rozdziały główne poprzedzone zostały częścią teoretyczną oraz rozbudowaną refleksją na temat stanu badań, obejmującą zarówno pozycje na temat historii obecności Turków w Niemczech, jak i literatury pięknej tworzonej przez tureckich imigrantów oraz ich potomków. Jak stwierdza Autorka, pomimo sporego bogactwa piśmiennictwa niemieckojęzycznego na temat Turcji i tureckiej imigracji do Niemiec, poważniejsze prace badawcze o tej tematyce zaczęły pojawiać się dopiero od mniej więcej lat 70. XX wieku. Koncentrowały się one przy tym głównie na kwestiach integracji (asymilacji), emancypacji kobiet i możliwej radykalizacji religijno-politycznej tych środowisk. Może to prowadzić do wniosku, że szeroko rozumianą problematyką turecką zaczęto zajmować się w Niemczech (także, a może przede wszystkim naukowo) dopiero wówczas, gdy dostrzeżono rodzące się problemy związane z integracją przybyszy. Tezę tę potwierdzałyby także wielokrotnie pojawiające się w książce stwierdzenia o długotrwałym zaniedbywaniu, czy wręcz lekceważeniu tej kwestii przez kolejne rządy RFN, a w konsekwencji także

---

¹ Anna Warakomska, *Turcy w Niemczech*, Wydawnictwo Aspra, 2020.

przez opinię publiczną. Można także domniemywać, iż badania nad środowiskiem tureckich imigrantów wyłoniły się jako efekt szerszego zjawiska: reakcji na coraz wyraźniejsze ogólnoeuropejskie, czy wręcz globalne światowe trendy migracyjne. Zdaniem Autorki, bardziej niż badania socjologiczne, do popularyzacji wiedzy na temat Turków w Niemczech przyczyniły się jednak studia nad beletrystyką tworzoną przez tureckich przybyszy, czyli tzw. literaturą migrantów, stanowiącą jeden z głównych przedmiotów dociekań niniejszej książki.

Rozdział pt. „Historia” tworzy rozbudowana i szeroko zakreślona perspektywa historyczno-kulturowa, ukazująca związki między Niemcami a Turcją/Turkami na przestrzeni dziejów. Mowa tutaj zarówno o mniej formalnych stosunkach między społeczeństwami (podróże, trendy, mody), jak i o oficjalnych relacjach między państwami (stosunki dyplomatyczne, sojusze wojenne). Część ta nie jest przy tym ograniczona jedynie do roli skrótowego rysu historycznego, a tworzy raczej osobną opowieść, osadzającą badane zjawiska literackie oraz kulturowe w szerokim kontekście. Oprócz faktów historycznych, opisów gier politycznych wraz z ich konsekwencjami, znajdziemy w niej więc także na przykład refleksję nad popularyzatorską rolą wspomnień pruskiego generała Helmuta von Moltkego, spisanych po jego podróży w Europie Południowo-Wschodniej. Autorka cierpliwie i konsekwentnie wymienia i opisuje w tej części rozmaite kolejne „mody na Orient” w Europie, w tym także „zachwyty” nad Orientem (niem. Orient-Euphorie), jaki miał miejsce wśród europejskiej bohemy artystycznej, a także kręgów arystokracji i bogatego mieszczaństwa w XIX w., uzupełniając ten obraz o stale zmieniającą się recepcję i rozumienie roli Orientu w Europie.

W przekonujący sposób kreśli także dzieje „spektakularnej przyjaźni” politycznej między Prusami a Turcją, której intensyfikacja przypadła na lata przed II wojną światową, przedstawiając próby instrumentalizowania dobrych stosunków niemiecko-tureckich przez nazistów, czy, jak je trafnie określa, „bajania” o wzajemnej przyjaźni i przedstawiania religii muzułmańskiej jako „religii bohaterów” (s. 111). Oprócz prezentacji chronologicznej, powyższe zjawiska ukazane są także synchronicznie, między innymi poprzez pokazanie różnic w traktowaniu Turków w różnych częściach Niemiec, na przykładzie tolerancji religijnej w oświeceniowych Prusach Wschodnich. Bardzo interesującym dopełnieniem tej części rozważań są dywagacje na temat śladów w języku, związanych z Turkami (jak np. „Kümmeltürke”), które Autorka uzupełnia o refleksję nad auto- i heterostereotypami, obecnymi zarówno w sferze sacrum, jak i profanum. W obu z nich można, jej zdaniem, znaleźć przykłady na utrwalanie się negatywnych stereotypów związanych z turecką narodowością, z drugiej jednak strony, także na rozpowszechnianie pozytywnego obrazu Turcji i Turków, a wręcz swoistej mody na kulturę i „smaki” Orientu. Rozważania tej części zamyka okres drugiej połowy XX wieku, kiedy to Republika Federalna Niemiec podejmuje decyzję o sprowadzeniu z Turcji do kraju tzw. „gastarbeiterów”, mających pomóc w odbudowie kraju z wojennych zniszczeń.

Autorka bardzo precyzyjnie i wielowymiarowo odmalowuje obraz środowiska tej fali imigracji, zwracając uwagę na jego heterogeniczność, przede wszystkim różną

przynależność religijną oraz narodowościową oraz odnotowując ewolucję pojęć, używanych do określenia napływającej ludności. I tak „Turków” z biegiem czasu zastępuje określenie: „ludność turecka”, następnie „ludność pochodzenia tureckiego” czy „wywodząca się/ pochodząca” z Turcji, aby w końcu ustąpić miejsca wyrażeniu „ludność z tureckim tłem migracyjnym” (s. 115). Autorka wnikliwie przedstawia przekrój społeczny, zawodowy i religijny także kolejnych fal i pokoleń imigrantów, ich swoistą emancypację zawodowo-społeczną oraz wpływ polityki państwa na intensywność i rodzaj imigracji. W próbie bilansu tego zjawiska w XX wieku podkreśla obecność, czy wręcz przeważanie jednak negatywnych stron i skutków imigracji. Należą do nich, jak stwierdza, przede wszystkim uprzedzenia, stereotypy i problemy interkulturowe wynikające ze zderzenia Turków z niemiecką kulturą oraz Niemców z kulturą przybyszów, jednak przede wszystkim z nieudolnej polityki państwa na tym polu, zwłaszcza niesprawnie przygotowanego i nieprzemysłanego procesu społecznej integracji.

Kolejny główny rozdział pt. „Literatura” składa się głównie z prezentacji serii studiów przypadków, odnoszących się do poszczególnych omawianych pozycji książkowych. Został on poprzedzony szeregiem refleksji: na temat nazewnictwa stosowanego na określenie literatury tworzonej przez Turków w Niemczech, niemieckiego rynku wydawniczego, prób zaistnienia autorów z tego środowiska wśród szerszego kręgu odbiorców, a także nagród przyznawanych twórcom z tłem migracyjnym. Autorka opowiada się za używaniem określenia „literatura migrantów” ewentualnie: „literatura postmigrancka”, przy czym ten ostatni termin, jak zauważa, nie przyjął się jeszcze ani w dyskursie naukowym, ani w mowie potocznej. Rezerwę tę należy uznać za w pełni uzasadnioną, ponieważ istotnie nie można raczej jeszcze mówić o zjawisku „postmigracji” w Niemczech. W części tej Autorka przybliży sylwetki i twórczość osiemnastu autorów i autorek tureckich: ich biogramy, dokonania, kontekst, w którym żyli i tworzyli. Część tę zamyka bardziej szczegółowa analiza wybranych pozycji literackich, pogrupowanych tematycznie i treściowo. Przywoływane dzieła analizowane są np. pod kątem takich kategorii jak „Betroffenheit” (Autorka nie tłumaczy tego pojęcia, słusznie wychodząc z założenia, że jest ono trudno przekładalne na j. polski), a także „praca”, „język”, „religia” i kilkunastu innych pojęć-kluczy. W podrozdziale pt. „Zwyczaje a rola kobiet” podjęty zostaje trudny temat norm kulturowych, wyznaczających zwykle tureckim kobietom ich ścieżkę życiową, często nie zmieniających się po emigracji do Niemiec i powodujących różnorakie napięcia interkulturowe i trudności z integracją. Choć wśród przytoczonych przykładów nie brakuje dramatycznych doświadczeń i pełnych emocji narracji, Autorka przedstawia je jednak w wyważony sposób, każdorazowo osadzając je w kontekście i zestawiając z narracjami innego typu, które tworzą niejako przeciwagę.

Kluczem metodologicznym doboru dzieł ma być, jak zaznacza, przede wszystkim ich wartość poznawcza, choć także warstwa estetyczna nie pozostaje nieuwzględniona. Dokonując refleksji na temat związków literatury i polityki, przywołuje liczne teorie szkół literaturoznawczych oraz „cultural studies”, trafnie odwołując się, za pośrednictwem badacza nurtu postkolonializmu Edwarda Saïda, do teorii

dyskursu Michela Foucaulta z jego sztandarowym dziełem pt. „Nadzorować i karać”². Nawiązuje także do pojęcia „transkulturowości” w ujęciu Wolfganga Welscha (s. 168) oraz „interkulturowości”, wskazując raczej na przydatność tego pierwszego pojęcia do celów swojej analizy.

W ostatnim rozdziale, pt. „Kultura”, Autorka koncentruje się na pozostałej – poza literaturą fikcyjną – działalności artystycznej i publicznej przybyszki z Turcji. Opisuje odnoszone przez nią sukcesy, zwłaszcza na polu satyry, na deskach kabaretu i w stosunkowo nowym formacie kabaretowym „stand-up”. W formach tych często podejmowane są kwestie tożsamościowe i różnice kulturowe, nierzadko łamiące tabu polityczne (vide przykład satyryka czytającego w trakcie występów „Mein Kampf” z własnym komentarzem!) Nie stroni także od podejmowania obecnych w dyskursie publicznym trudnych tematów, np. publicystyki politycznej czy krytycznych społecznie tekstów tureckich imigrantek.

W efekcie mamy do czynienia z niezwykle wartościową i rozbudowaną analizą, wiele wnoszącą do badań nad zagadnieniem obecności i integracji Turków w Niemczech oraz pracą w zasadzie pionierską na gruncie polskim. Jest to niewątpliwie „opus magnum”, liczące ponad pięćset stron i zawierające tysiąc siedemset trzydzieści sześć przypisów (sic!) Monografia ta budzi szacunek z wielu powodów: z uwagi na niewątpliwie ogromny nakład pracy, pomysłowość ujęcia tematu i jego rozległość, lekkość narracji i w końcu, umiejętność podejmowania kontrowersyjnych przecież problemów społecznych współczesnych Niemiec w czystej naukowej formie. „Turcy w Niemczech” to ważna pozycja, która powinna znaleźć czytelników nie tylko wśród badaczy zagadnień migracji, lecz także – z uwagi na niezwykle przystępny i wartki styl narracji – wszystkich tych, którym zagadnienia tożsamości, granic kultury oraz relacji między „swoim” a „obcym” we współczesnej Europie są szczególnie bliskie.

Bibliografia

- Michel Foucault, *Nadzorować i karać. Narodziny więzienia*, Wydawnictwo Aletheia, Warszawa 2009.
- Anna Warakomska, *Turcy w Niemczech*, Wydawnictwo Aspra, 2020.

---

² Michel Foucault, *Nadzorować i karać. Narodziny więzienia*, Wydawnictwo Aletheia, Warszawa 2009.